

Posudek oponenta disertační práce

Jméno studenta: Jan Hořeňovský

Název práce: Právo, společnost a nové technologie 21. století

Oponent: Radim Polčák

Pracoviště: Ústav práva a technologií, PrF MU

I.

Vhodnost a náročnost tématu práce

Téma „nových technologií“ je vynikající v tom, že je vhodné vždy a za jakýchkoli okolností. Jak doktorand píše v úvodu, záleží vlastně jen na tom, kdy se jím nějaká kvalifikační práce zabývá. Může to být parní stroj, spalovací motor nebo třeba jaderné štěpení a záleží jen na době a na tom, jak moc se nové technologie projevují v životě člověka a společnosti. Náročné je téma nových technologií podle toho, které technologie a v jakém kontextu obsáhne.

Výběr takto pojatého tématu tedy vlastně ani nelze nijak zásadně oponovat – snad jen s ohledem na otázku „novosti“. V tomto směru bych poukázal na poněkud zjednodušující pohled doktoranda na to, co je nové a co je záležitostí technologie. To, že se v poslední době věnujeme třeba systémům založeným na strojovém učení (v textu se píše obecně o AI, aniž by bylo úplně jasné, co doktorand pod touto metaforou myslí), neznamená, že jde o novou záležitost, a dokonce to neznamená ani, že jde ve vztahu ke strojovému učení o aktuální otázku technologickou.

Strojové učení a další metody a mechanismy, jejichž aplikace souhrnně označujeme jako umělou inteligenci, jsou známy již dobré tři dekády. To, že se těmito otázkami zabýváme nyní, je skutečně důsledkem technologického vývoje - nikoli však v oblasti samotného strojového učení, ale v oblasti výroby polovodičů, materiálového inženýrství nebo optiky. Praktická dostupnost výpočetního výkonu a datových kapacit přinesla možnosti vývoje a nasazení nástrojů založených na strojovém učení (na kterých není samo o sobě nic moc technologicky nového) v oblastech, kde mají reálný společenský dopad. Je tedy v tomto směru trochu nešťastné, pokud práce akceptuje klišé ohledně novosti technologií, které se sice nyní dostávají do centra společenského zájmu, ale nic moc nového na nich samotných ve skutečnosti vlastně není.

Za chvályhodné považuji, že doktorand nepřijímá další klišé, které se týká bouřlivého technologického vývoje posledních let. V úvodu vhodně připomíná, že zřejmě každá generace může mít (oprávněný)

Masarykova univerzita, Právnická fakulta

Veveří 158/70, 611 80 Brno, Česká republika

T: +420 549 49 1211, E: info@law.muni.cz, www.law.muni.cz

Bankovní spojení: KB Brno-město, ČÚ: 85636621/0100, IČ: 00216224, DIČ: CZ00216224

V odpovědi, prosím, uvádějte naše číslo jednací.

dojem, že její éra je definována bouřlivým technologickým rozvojem. Na tom, že se technologie vyvíjejí a že mění, někdy zcela zásadním způsobem, společnost, tedy není nic divného. Za pozornost stojí i připomínka toho, že zatímco u některých technologií můžeme sledovat určitý vývoj (typicky v poslední době IT), jinde nic zásadního nepozorujeme, nebo dokonce v důsledku různých faktorů ekonomických, politických nebo dokonce právních dochází k regresi. Kromě příkladů daných v úvodní části práce bych připomněl třeba to, že za dobu, kterou dnes běžně stráví člověk cestou prostředkem hromadné dopravy mezi Prahou a Brnem, bylo možno dopravit se před dvaceti lety mezi Londýnem a New Yorkem.

II.

Stanovení a splnění cílů práce, zhodnocení dosažených výsledků a vlastního přínosu studenta (včetně hodnocení, jaké nové poznatky práce přináší)

Ohledně cílů práce se přiznám, že si nejsem zcela jist, zda se mi podařilo je najít a pochopit. Rozhodně netrvám na tom, aby měla každá disertace explicitně definovány nějaké výzkumné otázky – ty ostatně u řady právnických disertací působí spíše směšně. V tomto případě ale nedokážu ani odhadnout, k čemu měla práce směřovat. Nevadí mi ani tak obecné téma (to je u teoretické práce spíše výhoda), ale to, že z textu není jasné, co vlastně chce doktorand s tímto tématem provádět.

Nejde o to, že by nebylo jasné, čím se práce zabývá, ale z úvodu ani z jednotlivých obsahových součástí neplyne, k čemu práce směřuje. Doktorand tedy sice, obrazně řečeno, říká, čím jedeme a co vidíme za oknem, ale nedokázal jsem pochopit, kam že to máme dojet. V identifikaci cílů práce příliš nepomáhá ani závěr, který hodnotí text jako „část knihy, kterou v mnoha důležitých detailech budou muset dokončit jiní.“ Když jsem se k němu při čtení práce dostal, přiznám se, že jsem silně zapochyboval i nad zákonným závěrem mého hodnocení vyjádřeným níže.

Jediný závěr, který z toho všeho jsem schopen ohledně cílů práce učinit, tedy je, že cílem práce bylo tak nějak napsat něco o technologiích, společnosti a právu. K tomu mohu jako oponent připojit snad jen konstatování, že doktorand takový cíl splnil, a tak nějak něco o technologiích, společnosti a právu napsal.

Pokud jde o nové poznatky a přínos, musím se opět přiznat, že jsem při jejich identifikaci selhal podobně jako při identifikaci cílů práce. Nedomnívám se, že je nezbytně nutné, aby disertace v oboru teoretické právní vědy vymýšlela něco světoborně nového. Sám jsem ostatně už před časem formuloval a argumentoval tezi, na které stále trvám, a to že ani informační technologie nepřináší do práva nic zásadně

nového, protože právo je v naší kultuře v první a poslední řadě o člověku a člověk je odnepaměti pořád stejný. Přeci jen by ale mělo být ambicí doktoranda provést alespoň takové zpracování existujících poznatků, které přinese samo o sobě nějakou přidanou hodnotu, typicky třeba nový pohled na věc.

Přidaná hodnota může být ostatně i v samotné komplexitě zpracované materie. O komplexitě ostatně doktorand píše, ale docela trestuhodně přitom zapomíná na to, že jedním z nejdůležitějších důsledků komplexity je původní informace, jejíž kvalita jde nad rámec kvality součástí komplexního celku. Skutečnost, že v tomto případě nelze dle mého názoru najít přínos práce v informaci jako důsledku komplexity, ale samozřejmě neplyne z toho, že by na tento, dle mého názoru klíčový, aspekt komplexity doktorand trochu pozapomněl. Je to v tomto případě spíše prostý důsledek banální skutečnosti, že okruh poznatků, teorií a normativních konstrukcí obsažených v práci je velmi omezený – a je to zřejmě i projevem slabého a děravého kmene použité literatury.

III.

Odborná úroveň práce, obsahové připomínky

— Výklad k regulatorním modelům se asi nejvíc blížil tomu, co jsem od práce na nadepsané téma očekával. Struktura modelů je přehledná a výklad dává systematicky smysl. Některé příklady akorát nejsou zvoleny úplně vhodně – například neochotu OVM považovat soukromé ubytovatele Airbnb za hotely nepovažují úplně za projev charakteristik regulatorního modelu ale za prostý důsledek aplikace zdravého rozumu, k němuž může (a nemusí) dojít v jakémkoli regulatorním modelu.

U právně-teoretické disertace bych akorát očekával k modelům poněkud rozsáhlejší metodologické exposé – to mohlo klidně do značné míry využít Luhmanna, na jehož vidění společnosti a práva doktorand hodně staví, a obrátit se díky tomu buďto k pragmatické metodě nebo k Weinbergerovu normativistickému institucionalismu. Za systematický nedostatek úvodních pasáží práce také považují skutečnost, že se doktorand nevěnoval ani fenoménu virtualizace – to je u teoretické práce zaměřené na reflexi informačních technologií těžko pochopitelné, protože jde o základní abecedu. Podobně základní abecedou je zde informační teorie a kybernetika, které v práci rovněž zcela chybí.

Nechápu tedy, jak je možné, že práce, která se zabývá právní reflexí informačních technologií a tématy jako je komplexita nebo umělá inteligence, nepracuje ani se základní literaturou z těchto oborů, včetně publikací československých autorů v čele s Viktorem Knappem, kteří stáli u absolutních počátků reflexe informačních technologií právem evropskou právní vědou. V textu je citována jen Knappova Teorie práva,

a to spíš tak nějak do počtu jako povinná jízda. Přitom ale třeba Knappovy práce z padesátých a šedesátých let zdaleka nebyly jen nějakými ideologickými ptákovinami a, při vši úctě k předložené disertaci, měly v mnoha směrech v porovnání s ní i přes značný časový odstup daleko sofistikovanější a komplexnější pohled na informační technologie (to přes to, že si Knapp mohl jejich konkrétní formy jen představovat, protože v jeho době se počítače nenosily v kapse, ale vozily nákladním vlakem). Pevně věřím tomu, že pokud by si doktorand vzal k ruce alespoň něco z oboru, a nemuselo to být nutně od Knappa, ale mohlo jít od některého z jeho následovníků – Binga, Kiliana, Paliwaly, DeMuldera, Kiliana, Schmidta nebo třeba Schweighofera – mohla mít nejen obecná část této disertace daleko vyšší odbornou úroveň. Totéž platí, pokud by využil alespoň něco ze základní abecedy informační teorie, informační filozofie nebo teorie regulace kyberprostoru – typicky třeba od Lessiga nebo Floridiho.

U výkladu k problematice AI hodnotím pozitivně především diskusi k lidským právům. O poměru lidských práv a etických principů, který je nakousnut v části 4.2.3.5., bych si byl rád přečetl i mnohem víc (klidně i celou disertaci). Kvalitní je i část věnovaná technické reflexi problému ochrany práv – chybí jen diskuse možnosti technického ošetření tohoto problému v procesu certifikace nebo jiného obdobného procesu ex ante, a to například ve formě simulací. Jiná témata, typicky odpovědnost nebo otázka subjektivity, opět trpí na nedostatek solidních pramenů. I tady doktorand základní literaturu nahrazuje — často vlastní úvahou a výsledek není úplně ideální. Pokud by se opřel třeba o práce současného klasika Giovanniho Sartora, mohl svou kreativní pozornost zaměřit na diskusi daleko zajímavějších a relevantnějších otázek, než je sice zajímavě vypadající ale odborně již řadu let prakticky irelevantní otázka subjektivity pro systémy založené na strojovém učení.

Relevantní je oproti tomu jiný aspekt nasazení AI, kterému se doktorand věnuje, a to je využití AI jako nástroje ke zvýšení efektivity totalitární správy. Čínský příklad zřejmě snese srovnání spíš s Kafkovým zámekem, ale jinak se mi zdá, že doktorand dobře vystihl podstatu problému zneužití strojového učení za účelem snížení nákladů na totalitární kontrolu svobodné vůle člověka a společnosti.

Namísto výkladu k technokracii, který do struktury práce podle mého názoru úplně nezapadá, mohl doktorand dle mého názoru spíše více rozvést úvahy z předchozí kapitoly a případně poreferovat o existujících studiích čínského systému sociálního skóre. Čína je sice totalitární diktatura a získat relevantní empirické informace o tamních nástrojích ke kontrole člověka a společnosti není snadné, ale tento systém je poměrně dobře popsán odbornou literaturou.

V pasáži týkající se sociálních sítí hodnotím pozitivně skeptický přístup a snahu hledat důvody regulace (namísto populárního hledání důvodů pro neregulaci). Opět se zde ale projevuje absence relevantní

literatury, protože střelba kreativními úvahami se do značné míry mívá s terčem toho, co je vzhledem k manipulativním technikám na názorových platformách podstatné.

Doktorand zde následuje extrémně zjednodušené chápání problematiky svobody projevu na platformách, které jsme pod vlivem různých populárních narativů přijali v České republice, a předpokládá, že otázkou k diskusi ve vztahu ke svobodě projevu, je možnost člověka projevit svůj názor prostřednictvím názorové platformy. O tom ale problém online manipulací (populárně traktovaných jako dezinformace) ani zdaleka není.

Neuralgickým bodem právní reflexe fenoménu online manipulací totiž není svoboda projevu člověka (autora, uživatele) ale svoboda projevu platformy. Ta ji realizuje tím, že na základě profilování proaktivně tvoří komunity a zásobuje je adekvátním obsahem. Zní to na první pohled paradoxně, ale platformy tedy realizují svoji svobodu projevu tím, že v bezprecedentních frekvencích amplifikují nebo naopak cenzurují obsah poskytnutý uživateli. Doposud nejdůležitější soudní případy, které se dotýkají jádra otázky svobody projevu a jejího vztahu k disruptivním efektům manipulativních sdělení (který – a tady souhlasím s doktorandem v tom, že nemusí být vždycky nutně destruktivní), nejsou o tom, co si kdo může psát na svůj účet na sociálních sítích. Týkají se toho, do jaké míry je chráněna svoboda projevu provozovatelů platformy spočívající v možnosti cenzurovat jejich obsah individuálně amplifikovaný na základě profilů sofistikovaně zneužívajících informačních zranitelností konkrétních uživatelů.

Velmi problematicky v tomto kontextu vyznívá argumentace doktoranda ohledně toho, že platformy i nadále nemají odpovídat za obsah poskytnutý uživateli. Bylo by to důvodné za předpokladu, na kterých stála původní směrnice o elektronickém obchodu, že totiž platformy s obsahem aktivně nepracují. Ve skutečnosti ale platformy díky zmíněným cenzurním a amplifikačním mechanismům založeným na profilování tento obsah de facto aktivně tvoří – a je pak paradoxní, pokud na jedné straně provozovatelé platformy argumentují, jako v aktuálních případech před Nejvyšším soudem USA, vlastní svobodou projevu (ve smyslu, že výsledek, který vidí jejich zprofilovaní uživatelé, je svobodným projevem platformy) a na druhé straně chtějí spoléhat na to, že za případné újmy, které tento výsledek (tj. jejich vlastní projev, za jehož ochranu bojují) způsobí, nebudou činitelní právně odpovědnými.

Určité argumentační rezervy vidím v pasáži věnované online manipulacím (označovaným v textu bulvárním termínem „dezinformace“) i ohledně závěrů o reálné neškodnosti manipulativních technik. Doktorand samozřejmě může zastávat tento názor, a najít k němu adekvátní argumenty, ale jeho diskuse by měla pracovat, má-li jít o vědeckou publikaci, i s empirickými daty prokazujícími opak. Vědecké databáze jsou přitom plně kvalitních recenzovaných textů mapujících důsledky manipulativních kampaní například v oblasti zdravotních nebo finančních rizik. Nejde přitom jen třeba o populární antivaxerské

narativy – k vlastnímu překvapení jsem zjistil, že prokazatelné negativní efekty manipulativních sdělení amplifikovaných názorovými platformami jsou poměrně důkladně zmapovány například v oblasti léčby popálenin.

Závěrečná pasáž věnovaná zkušenosti z covidové pandemie je zajímavá a obsahuje podnětné informace, ale její odborná hodnota je opět diskutabilní. Názory doktoranda na většinu popsaných otázek osobně sdílím, ale text působí spíše jako novinový nebo magazínový článek, je v něm otevřena velká řada témat a žádné z nich není pojednáno komplexně a opatřeno nějakými silnými argumentovanými závěry hodnými disertační práce.

Z výše uvedeného plyne, že s odbornou úrovní celé práce nejsem úplně spokojen. Práce přesto, že má teoretické ambice, má velmi slabou (prakticky neexistující) metodologii a v jejím teoretickém základu chybí dokonce i základní abeceda.

Není na škodu, pokud si teoretická práce vybere, jakoby náhodně, několik populárních technologických témat, to ale za předpokladu, že je spojí nějakou jednotící linkou. Tou může být metoda nebo třeba regulační idea. Žádnou takovou jednotící linku se mi ale v textu nepodařilo najít, a tak to celé ve výsledku působí jako patchwork textů různé úrovně a tematického zaměření, které spojuje vlastně jen osoba autora. Pojednání dílčích témat navíc trpí vedle útržkovitosti, stejně jako teoretický základ, také absencí kvalitní literatury. Kreativní a kritický potenciál doktoranda, o kterém nepochybuji, stejně jako jeho zřejmý zájem o předmětnou problematiku, tak často kvůli střelbě naslepo vychází vniveč. Ve výsledku tedy musím konstatovat, že obsahová hodnota této práce, na jejíž čtení jsem se vzhledem k tématu velmi těšil, není valná.

Vše shora uvedené týká se sice obsahové kvality práce, ale současně platí, že disertace je kvalifikační prací podanou k obhajobě na základě zákona o vysokých školách. Úkolem oponenta tedy je, vedle revize obsahu pro účely obhajoby, také zhodnotit, zda práce plní zákonné požadavky. V tomto směru konstatuji, že práce je původní a že pojednává zvolené téma tak, že doktorand tím prokázal schopnost samostatně zpracovat relevantní vědecké zadání – byť jsem s výsledkem v tomto případě nebyl úplně spokojen.

IV.

Jazyková a formální úroveň práce

(včetně dodržení citačních standardů)

Práce má velmi dobrou formální kulturu. Gramatické chyby ani chyby v citační konvenci jsem nezaznamenal. Osobně preferuji jednodušší strukturu kapitol (koneckonců i Bible má jen dvě úrovně

podkapitol a úplně to stačí), ale respektuji preferenci doktoranda pracovat s hluboko vnořenými podkapitolami. Určité rezervy vidím ve stylistice textu – na můj vkus se práce až příliš často nedrží funkčního odborného stylu a sklouzává ke stylu bulvárnímu.

V.

Předepsaná formulace závěrů

1. Autor ve své disertační práci:

- prokázal** schopnost samostatné tvůrčí práce v daném oboru,
- neprokázal** schopnost samostatné tvůrčí práce v daném oboru.

2. Disertační práce:

- je doporučena** k obhajobě,
- není doporučena** k obhajobě.

VI.

Otázky k obhajobě

Navrhuji, aby doktorand v rámci rozpravy formuloval a argumentoval názor na aktuální úpravu technologií pro rozpoznávání emocí v konečném znění Aktu o umělé inteligenci. Necht' doktorand zejména srovná tuto úpravu s požadavky na vysoce rizikové systémy a posoudí vhodnost, potřebnost a dostatečnost ex ante povinností pro soukromoprávní a veřejnosprávní aplikace.

V Brně dne 28. 3. 2024

Podpis oponenta disertační práce